

Платон Костюк

в історії і науці

Юрій МАЦІЄВСЬКИЙ

У травні минає рік, як пішов із життя Герой України, видатний учений і громадський діяч Платон Костюк. Усе його буття було пов'язане з Інститутом фізіології імені О. О. Богомольця НАН України, а вершиною політичної діяльності стало головування у Верховній Раді УРСР.

Платон Костюк був останнім Головою Верховної Ради, хто виконував лише функції головування на сесіях. Згідно зі змінами, внесеними до Конституції в 1989 році, ця посада набула політичної ваги, бо об'єднала повноваження глави парламенту й глави держави – до заснування посади Президента України.

Майбутній учений і громадський діяч Платон Костюк народився 1924 року в Києві. Його батько Григорій Силевич – також видатний учений, засновник української школи психології, чиім ім'ям названо столичний Інститут психології АПН України. Походив рід Костюків із Херсонської губернії – талановитого селянського хлопця взяли на навчання до престижної колегії Павла Галагана, забезпечивши повний пансіон.

У важкі 1930-ті роки квартира Костюків славилася гостинністю. Тут завжди було чути рідну для сім'ї українську мову. Платон змалку вивчав ще німецьку й англійську. По війні здобув дві вищі освіти, закінчивши Київський університет імені Т. Г. Шевченка за фахом біолог-фізіолог та Київський медичний інститут.

Усе своє довге життя Платон Костюк поклав на вівтар науки. Його вчителем був відомий фізіолог Данило Воронцов. Науковий доробок ученого складається з більш ніж 650 наукових статей, 16 книжок і підручників. З 1966 року Платон Костюк очолював Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України; підготував 20 докторів і 73 кандидати наук.

Учений уперше у світовій науці розробив методику внутрішньоклітинного діалізу соми нервової клітини та застосував її для дослідження мембранних і мо-

лекулярних механізмів клітини. Він уперше в СРСР сконструював і використав мікроелектродну техніку для дослідження структурно-функціональної організації нервових центрів, проник у нервову клітину, зареєструвавши її сигнали. Завдяки цим відкриттям радянська нейрофізіологія посіла провідне місце у світовій науці.

До Платона Костюка найбільшим ученим у галузі нейронауки був Нобелівський лауреат Іван Павлов, який на початку XX століття заклав підвалини вчення про вищу нервову діяльність. Із застою радянську фізіологію вивів саме Платон Костюк, довгі роки забезпечуючи їй міжнародне лідерство. До речі, дослідженням мозку й нервової системи людини, зокрема таких явищ, як пам'ять, мислення, свідомість, займається чи не найбільша у світі армія вчених. На цьому тлі досягнення Платона Костюка набувають особливої ваги.

Неабиякий внесок київський науковець зробив у розкриття гомеостазу іонів кальцію в нервових клітинах та у вивчення порушень при деяких специфічних формах мозкової патології – гіпоксії, цукровому діабеті тощо. Платон Григорович дослідив, як відбувається перехід інформації з електричної форми в молекулярну. Завдяки цим процесам людина здатна вчитися, пам'ятати, усвідомлювати. Платон Костюк довів, що найважливішу роль тут відіграють саме іони кальцію.

Учений-фізіолог має багато послідовників. Школу нейрофізіології, клітинної та молекулярної фізіології, започатковану Платоном Костюком, пройшло чимало науковців. Він завжди говорив «ми», наголошуючи на досягненнях своїх учнів, пишався ними. Численні

М. Веселовський і П. Костюк у Маріїнському палаці перед врученням Державної премії України. Київ, 2003 рік

За радянських часів було прийнято відряджати заслужених працівників народного господарства, науки й мистецтва до вищих представницьких органів влади. Ученого зі світовим ім'ям Платона Костюка тричі обирали депутатом Верховної Ради УРСР: упродовж двох каденцій він перебував у складі Комісії з охорони здоров'я, а з 1985-го до 1990 року як головуючий вів сесії радянського парламенту України.

Верховна Рада тоді не була постійно діючим органом – депутати збиралися двічі на рік для схвалення законопроектів, підготовлених Президією ВР УРСР. Однак під час перебудови ситуація змінилася: у Верховній Раді виникла опозиція, завірували політичні пристрасті довкола важливих законопроектів, зокрема про внесення змін до Конституції УРСР щодо нової системи виборів й організації влади. Тоді ж було ухвалено Закон «Про мови в Українській РСР», котрий уперше визначив статус української як єдиної державної мови. За цим законом, підписаним головою Президії ВР УРСР Валентином Шевченком, ми живемо й досі.

П. Костюк (третій праворуч) серед колег. Київ, 1988 рік

дослідження співробітників відділу загальної фізіології нервової системи на чолі з Платоном Григоровичем було відзначено вітчизняною й міжнародною науковою спільнотою.

Коли відкрилася «залізна завіса», багато фізіологів виїхало за кордон, де вони донині успішно працюють: українські вчені-фізіологи конкурентні, а тому їх залюбки приймають у всіх лабораторіях світу. Платон Костюк ніколи не відхрещувався від своїх учнів, запрошуючи їх на конференції до Києва, сам відвідував «дружні» лабораторії в інших країнах. Співробітництво з вихованцями Інституту фізіології триває досі, завдяки чому й вітчизняна наука збагачується досвідом.

Своїм учням Платон Костюк радив рівнятися не на колег із сусідніх лабораторій, а на новітні світові досягнення. Для цього вчені намагалися публікувати результати досліджень у міжнародних наукових журналах. Авторські статті Платона Григоровича, написані чудовою англійською, завжди відповідали найвищому рівню. Щоправда, пробитися із закритого наукового світу Радянського Союзу було непросто, хоча фізіології й виконували далекі від політики фундаментальні дослідження. Перш ніж надрукуватися за кордоном, слід було пройти цензуру й апробацію в радянському періодичному виданні.

До речі, Платон Костюк зміг виїхати на стажування в Австралію до майбутнього лауреата Нобелівської премії Джона Екклса лише після телепрограми, в якій знаменитий австралієць звернувся особисто до Микити Хрущова. До цього Платон Григорович не раз змушений був відмовлятися від запрошень, послаючись будімо на незадовільний стан здоров'я.

Завдяки світовому визнанню київський Інститут фізіології одразу після розпаду Радянського Союзу почав отримувати міжнародні гранти. Це до певної міри зупинило відтік за кордон провідних учених, сприяло оновленню технічної бази наукової установи. Тож і нині інститут має доволі сучасне обладнання, щоправда, загострилася проблема із забезпе-

ченням реактивами, що вкрай необхідні для роботи науковців.

Здобутки Платона Костюка визнавала влада, а тому йому вдалося, як тоді казали, «вибити» кошти на будівництво нового лабораторного корпусу – однієї з перших висоток Києва. Його задум підтримали президент Академії наук України Борис Патон і перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький. Досі Інститут фізіології містився в довоєнному приміщенні, зведеному ще Олександром Богомольцем для Інституту експериментальної біології та патології.

– У колективі Платон Григорович створив спокійну творчу атмосферу. Він був високоінтелектуальною й щирою людиною, навколо якої гуртувалися непересічні особистості. Платон Григорович не був начальником у класичному розумінні, він був для нас передусім старшим колегою. Усіляко допомагав науковцям, аспірантам. Як директор, турбувався, щоб вони були забезпечені всім необхідним, зокрема квартирами, – згадує учень Платона Костюка академік Микола Веселовський. – Учитель показував беззастережний приклад відданого служіння науці. Вважав, що її не можна творити непересіччю чи брати «мозковим штурмом». Гострі висловлювання колег завжди спускав на гальмах, був політично толерантним, тому при Платоні Григоровичу ніхто не боявся за наслідки. Він скеровував усіх на роботу задля науки.

Випускник Харківського університету Микола Веселовський бачив, що хотів працювати поруч зі світом світової науки Платоном Костюком, а тому попросився волонтером до Інституту фізіології. Тут почав писати кандидатську дисертацію. Пригадує, як проводив експеримент для дисертаційного дослідження. Платон Костюк допізна уважно спостерігав за роботою аспіранта, не кваплячись полишати лабораторію. Захистивши дисертацію, Микола Веселовський отримав від директора інституту запрошення перейти до нього у відділ. Трапилося це далекого 1975 року. Відтоді учень і вчитель працювали спільно.

Микола Веселовський каже, що Платон Григорович цілковито був від-

даний науці. Він шкодував час на популяризацію своїх відкриттів, не любив скликати прес-конференції, займатися рекламою. «Хоча учитель не був у сучасному розумінні менеджером власних досягнень, наукова слава сама приходила до нього. Найбільше Платон Григорович переймався престижем інституту, а не своїм особистим», – додає вдячний учень.

Платон Костюк чи не весь робочий день проводив у лабораторному корпусі, хоча в нього, як директора Інституту фізіології, був великий кабінет в адміністративному приміщенні. Микола Веселовський згадує, що будь-який співробітник інституту міг зайти до Платона Григоровича без попереднього запису. Саме тому килим до робочого кабінету завідувача відділу загальної фізіології нервової системи, якому вчений надавав перевагу перед директорським, завжди був затоптаним. Тут тихо лунала класична музика, написано більшість наукових статей.

– Платон Григорович мав одну фізіологічну особливість – умів водночас переключатися з господарсько-адміністративних питань на наукові, тому нічого не могло зупинити його роботу над статтею, – уточнює Микола Веселовський.

Знаного київського вченого обрали академіком-секретарем відділення фізіології Академії наук СРСР. Це означало, що Платон Костюк, як головний фізіолог Радянського Союзу, мав переїжджати до Москви. Проте він відмовився від привабливої на ті часи пропозиції, тому був змушений щоп'ятниці сідати в поїзд і їхати до Білокам'яної. Платон Костюк не міг назавжди полишити колектив однодумців українського Інституту фізіології, рідний Київ.

Слідами батька пішли обидві доньки Платона Григоровича: Олена та Ольга теж стали медиками.

До останніх своїх днів учений активно працював: коли вже сам не міг писати, статті надиктовував секретареві. Незадовго до його відходу у вічність вийшла друком нова книжка Платона Костюка.

За словами Миколи Веселовського, Україна має пишатися вченим-фізіологом світового рівня. Наприклад, варто було б заснувати галузеву премію імені Платона Костюка для студентів і молодих учених, на державному рівні вшанувати пам'ять великого сина України.

«Ця Людина творила Історію й Науку», – таке повідомлення в соціальній мережі залишив один зі співробітників Інституту фізіології, дізнавшись, що не стало Платона Костюка. Нобелівський лауреат Ервін Неєр із боєм у серці й смутком у душі написав ось ці слова: «Платон був видатним ученим. Його відхід із життя завершує унікальну сторінку в становленні фізіології».

Фотографії надано
учнем Платона Костюка академіком
Миколою ВЕСЕЛОВСЬКИМ.